

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

PROGRAM NAUKI
W SZKOŁACH Powszechnych
SIEDMIOKLASOWYCH.

JĘZYK OBCY.

WYDANIE TRZECIE.

Cena zasadnicza 0,50.

WARSZAWA — 1923

SKŁAD GŁÓWNY W KSIĄZNICY POLSKIEJ TOW. NAUCZ. S. W.
WARSZAWA, NOWY ŚWIAT Nr. 59. — LWÓW, CZARNECKIEGO 12.

CEL NAUKI.

1) Rozumienie łatwych zdań, dotyczących najpowszechniejszych zjawisk życia codziennego, a wypowiedzianych w mowie, którą posługuje się kulturalny ogół danego społeczeństwa, oraz nabycie pewnej wprawy w tworzeniu łatwych zdań w mowie i piśmie.

2) Przygotowanie młodzieży bądź do dalszej pracy nad językiem pod kierunkiem nauczyciela, bądź do uzupełnienia nabytych wiadomości oraz do korzystania z nich w obranym zawodzie drogą dalszego samokształcenia przy pomocy odpowiednio ułożonych książek.

3) Przystosowanie do czytania przy pomocy słownika łatwych książeczek, napisanych językiem współczesnym, opowiadań, podań, legend, szkiców, popularnych broszurek treści naukowej, bardzo łatwych nowelek, czasopism i t. p.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY.

Oddział V.

I. ĆWICZENIA JĘZYKOWE.

A. Ćwiczenia w mówieniu.

Metodycznie ułożone rozmówki w formie zdań prostych, ściągniętych oraz krótkich i łatwych złożonych (w jęz. niem. tylko współrzędnych), nierozwiniętych i rozwiniętych. Ćwiczenia te obejmują np.:

a) Wygłaszanie przez nauczyciela zdań i powtarzanie ich przez uczniów zbiorowo i pojedynczo.*)

---

*) Nauczyciel zwraca ustawicznie baczną uwagę na wymowę, zwłaszcza dźwięków właściwych danemu językowi.

- b) Wykonywanie poleceń nauczyciela i nazywanie spełnianych czynności własnych, czynności kolegów i nauczyciela.
  - c) Odpowiedzi na pytania (i polecenia).
  - d) Samodzielne tworzenie zdań analogicznych do poznanych w zakresie przyswojonych słów i form oraz przeróbka zdań: zamiana rodzaju, liczby, osoby, czasu, poszukiwanie wyrazów o znaczeniu przeciwnym, skracanie i rozwijanie zdań, rozkładanie zdań złożonych na pojedyncze i t. d.
  - e) Łączenie kilku zdań w krótkie całości przy pomocy szeregu pytań.
  - f) Omawianie w formie pytań i odpowiedzi obrazków, odzwierciedlających omawiane kolejno środowiska oraz opisy przedmiotów, oglądanych w rzeczywistości lub na obrazkach.
  - g) Nauka wierszyków i piosenek.
- B. Ćwiczenia piśmienne: ortograficzne i gramatyczne, np.:
- a) Zapisywanie na tablicy i w zeszytach poznanych w rozmowie wyrazów i zdań oraz przykładów na utrwalenie poznanej formy gramatycznej i jej zastosowania.
  - b) Tworzenie nowych przykładów według podanego wzoru.
  - c) Przepisywanie odpowiednio dobranego tekstu z podręcznika.
  - d) Zestawienie analogicznych form i konstrukcji językowych, poszukiwanie ich w przyswojonym materiale językowym, tworzenie konstrukcji analogicznych według podanego wzoru lub samodzielnie według poznanej zasady.*)
  - e) Zestawienie wyrazów i form analogicznych pod względem pisowni (zwłaszcza przy nauce języka francuskiego i angielskiego).
  - f) Przeróbka zdań (jak w ćwiczeniach ustnych).
  - g) Wypisywanie wyrazów według pewnych kategorii, np.: analogicznych form gramatycznych, poszczególnych części mowy, wyrazów o jednakowej pisowni, wyrazów nasuwających się drogą skojarzenia myśli (pokrewnych treścią) lub stanowiących nazwę pewnej grupy przedmiotów.

*) Bliższe objaśnienie we wskazówkach metodycznych.

- h) Odpowiedzi na pytania pojedyncze i szeregi pytań, zapisywanie opisu omawianych obrazków, przedmiotów, środowisk.
- i) Zapisywanie rozmowy prowadzonej w formie dialogu.
- j) Pisanie z pamięci wyuczonych zdań i wierszyków.

C. Czytanie.

- a) Głośne odczytywanie przez nauczyciela przyswojonych w rozmowie wyrazów i zdań (z tablicy i podręcznika).
- b) Głośne odczytywanie tych wyrazów i zdań przez uczniów zbiorowo i pojedynczo.*)
- c) Czytanie krótkich ustępów z podręcznika: bądź na omówiony temat, bądź opisów i opowiadań, nawiązujących do już omówionych tematów i dostosowanych do zasobu wiadomości językowych uczeni.

D. Opracowanie czytanek.

- a) Przygotowawcza rozmowa lub przeplatane pytaniami opowiadanie nauczyciela dla udzielenia wyjaśnień, przyswojenia nowych wyrazów, zwrotów, utrwalenia form gramatycznych.
- b) Omówienie treści odczytanego ustępu przy pomocy pytań dla dokładnego zorientowania się w budowie zdań (kto? co? jak? kiedy? gdzie? ile? co robi? i t. d.) oraz dla utrwalenia treści (odpowiedzi *częściami* zdań i *całymi* zdaniami z pomocą książki i z pamięci).
- c) Rozmowa z uczniami, nawiązująca do ich życia, z zastosowaniem słów i form językowych z czytanki.
- d) Przekształcenie odczytanego tekstu (jak przy ćwiczeniach w mówieniu).
- e) Łączenie luźnych odpowiedzi w krótkie całości przy pomocy szeregu pytań.
- f) Uczenie się na pamięć odpowiednio dobranych krótkich i łatwych zdań z czytanki.

*) Nauczyciel zwraca baczna uwagę na poprawną wymowę oraz na czytanie płynne i przestrzeganie znaków przystankowych.

II. MATERJAŁ DO ĆWICZEŃ JĘZYKOWYCH.

A. Materiał słownikowy — tematy ćwiczeń.

- a) Nazwy przedmiotów (ludzi, zwierząt, roślin, przedmiotów martwych), tworzących najbliższe otoczenie dziecka.
- b) Zasadnicze właściwości tych przedmiotów, jak: kształt, wielkość, barwa, materiał i t. d., użyteczność przedmiotów.
- c) Najpospolitsze czynności, wykonywane przez dziecko jego najbliższe otoczenie, określanie stanów, w jakich się dziecko znajduje i jakie w życiu codziennym dostrzega, oraz najpospolitsze zjawiska przyrody.
- d) Określanie okoliczności, towarzyszących tym czynnościom, stanom i zjawiskom (miejsce, czas, sposób).

Środowiska omawiane.*) a) Szkoła: przybory ucznia, meble i sprzęty szkolne, praca ucznia i nauczyciela, odpoczynek po pracy.

b) Rodzina i dom rodzinny (z uwzględnieniem środowiska miejskiego i wiejskiego): członkowie najbliższej rodziny, ich imiona i nazwiska, wiek, wygląd, zajęcie i t. d.; życie domowe dziecka, praca i rozrywka, posiłki (pokarmy i napoje), ubranie, mieszkanie, meble, sprzęty, naczynia, najpospolitsze rośliny i zwierzęta domowe, ogród przy domu.

c) Ciało ludzkie (wygląd zewnętrzny), członki i zmysły, ich funkcje.

d) Czas: zegar, dni tygodnia, miesiące, pory roku. Najpospolitsze zjawiska przyrody.

B. Materiał gramatyczny.

Na podstawie przerabianych ćwiczeń językowych w ścisłym związku z omawianymi tematami przerobi nauczyciel z uczniami na konkretnych przykładach, w zdaniach, w sposób czysto praktyczny i dla celów czysto praktycznych**) następujący materiał gramatyczny dla każdego z języków:

*) W pierwszym roku nauczania uwzględnia się tylko szczegóły zasadnicze.

**) Szczegółowe objaśnienia we wskazówkach metodycznych.

a) Język angielski.

Pierwszy stopień nauki. Odrębności wymowy i pisowni angielskiej na podstawie poznawanych wyrazów: dobitne wymawianie samogłosek długich i krótkich. W razie trudności zdobywania właściwej wymowy danego dźwięku w łączności wyrazowej ćwiczenia w wymowie poszczególnych izolowanych dźwięków ze wskazówkami co do wytworzenia tych dźwięków ze strony nauczyciela, w szczególności ćwiczenia z samogłoską *a* w *man*, *u* w *sun*, *i* w *girl* i ze spółgłoskami *th* w *then* i *thin*, *ng* w *long*. Odróżnianie od samego początku pełnych i skróconych odmian tych samych wyrazów: *I am* obok *I'm*, *he is* obok *he's* it.p.

Rzeczownik poprzedzony przedimkiem nieokreślonym i — przy powtarzaniu nazwy oraz przy określaniu przedmiotu — określonym, zaimkiem wskazującym i dzierżawczym. Występowanie form przedimka *a*, *an*. Dwojaka forma przedimka *the*. Brak rodzaju gramatycznego. Liczba mnoga regularna na *s* i *s* i jej pisownia przez *s*. Zaimki osobowe w formie mianownika i zależnika z pominięciem drugiej osoby liczby pojed. Zaimki dzierżawcze w formie łącznej i w związku z tem przypadek dzierżawczy (posiadacz) od nazw osób. Najpospolitsze czasowniki, między innymi *to be*, *to do* i *to have*, w czasie teraźniejszym, trybie rozkazującym, bezokoliczniku, w formie twierdzącej, pytającej, przeczącej. Forma trwająca (progressive form) czasownika typu *I am sitting* w czasie teraźniejszym. Przyimki najpospolitsze, ze szczególnem uwzględnieniem *of*, *to*, *with*, zastępujących przypadki polskie. Liczebniki główne i porządkowe. Najważniejsze przysłówki i spójniki. Budowa zdania prostego: odnajdywanie jego części składowych w formie odpowiedzi na odnośne pytania.

Drugi stopień nauki. Wyjątkowe formy liczby mnogiej rzeczowników.

Stopniowanie przymiotników i przysłówków w formie zwykłej i najczęstsze wypadki stopniowania wyjątkowego.

b) Język francuski.

Pierwszy stopień nauki. Odrębności wymowy i pisowni francuskiej (wskazywane w miarę poznawania nowych słów):

é ouvert, é fermé, e muet, o fermé, u, oraz ich wyobrażenie graficzne; oi, ui, ou, c, g, h, ll, qu, y. Rzeczownik poprzedzony rodzajnikiem nieokreślonym i—przy powtarzaniu nazwy oraz przy określeniu przedmiotu — określonym, zaimkiem dzierżawczym i wskazującym (adjectif possessif et démonstratif) — rodzaj, liczba: **prawdło zasadnicze, końcówki e i s.** Uświadamianie różnicy w użyciu obu rodzajników oraz form zaimka dzierżawczego. Najpospolitsze przysłówki. Zaimki osobowe (formy łączne) i najpospolitsze czasowniki bez podziału na 4 odmiany, lecz z uwzględnieniem odrębności końcówek czasu teraźniejszego: *e i s* (verbes en *e* et en *s*), czasowniki *avoir* i *être* — tryb rozkazujący i czas teraźniejszy; forma twierdząca, pytająca, przecząca. Najpospolitsze spójniki i przyimki oraz przyimki *de, à, avec*, zastępujące przypadki polskie przy odmianie rzeczownika. Najpospolitsze przymiotniki — rodzaj, liczba, **prawdło zasadnicze: końcówki e i s**; przymiotniki o formie jednakowej dla obu rodzajów. Liczebniki główne i porządkowe. Budowa zdania prostego: odnajdywanie w formie odpowiedzi na odnośne pytania jego części składowych. Szyk wyrazów, a zwłaszcza miejsce dopełnienia. Zwracanie uwagi na zgodę słowa określającego z określanem, orzeczenia z podmiotem.

Drugi stopień nauki. Użycie rodzajnika cząstkowego przed rzeczownikami materialnymi, rodzajnika określonego przed nazwą gatunku, article contracté *du* i *au*, przyimka *de* po przeczeniu. Liczba mnoga rzeczowników na *al, au* i *eau* — końcówka *x*. Zaimki osobowe w formie dopełnienia bliższego i dalszego. Futur simple, passé indéfini czasowników na *er, ir, re*, oraz w rozmowie, bez objaśnienia konstrukcji: passé i futur immédiat. Bezokolicznik. Czas teraźniejszy i tryb rozkazujący najpospolitszych czasowników zwrotnych i nieforemnych, jak: *aller, faire, venir, voir, dire* i t. d.

c) Język niemiecki.

Pierwszy stopień nauki. Odrębności wymowy i pisowni (w obrębie poznawanych wyrazów). Rzeczownik, poprzedzony rodzajnikiem nieokreślonym i—przy powtórzeniu oraz określaniu przedmiotu—określonym, zaimkami dzierżawczymi i wskazującymi, liczebniki

kami głównymi i porządkowymi—przypadek pierwszy (podmiot) i czwarty (dopełnienie), rodzaj, liczba.*) Najpospolitsze przymiotniki—forma odmiejscowa orzeczenia. Najpospolitsze przysłówki. Stopniowanie poznanych przymiotników i przysłówków. Zaimki osobowe w 1 przypadku i najpospolitsze czasowniki, oraz czasowniki *sein* i *haben* — tryb rozkazujący i czas teraźniejszy, forma twierdząca, pytająca, przeczenie *nicht* i *kein*. Miejsce czasownika w twierdzeniu i pytaniu. Bezokolicznik po czasownikach: *lernen, lehren, können, wollen* i t. d. Najpospolitsze przyimki oraz 3 przypadki rzeczownika jako odpowiedź na pytanie: *wann? wo? i wem?* (okoliczność i dopełnienie dalsze). Najważniejsze spójniki. Budowa zdania prostego: odnajdywanie jego części przy pomocy pytań.

Drugi stopień nauki. Drugi przypadek rzeczownika (po pytaniu *wessen?*). Zasadnicze prawidła tworzenia liczby mnogiej rzeczowników o końcówkach: *e, er, el, en*. Przymiotnik użyty jako określenie — forma odmiejscowa ze zwróceniem uwagi na różnicę formy przypadku I (i IV) po *ein, mein* i t. d. i po *der, dieser* i t. d. Futurum I, Perfektum i Imperfektum poznanych czasowników (obu odmian). Zaimki osobowe w 3-cim i 4-tym przypadku. 3-ci i 4-ty przypadek rzeczowników po pytaniach *wo? i wohin?*

Oddział VI.

I. ĆWICZENIA JĘZYKOWE.

A. i B. Ćwiczenia w mówieniu i ćwiczenia piśmienne.

a) Jak w oddziale V z zastosowaniem rozszerzonego zakresu słownikowego i gramatycznego w obrębie zdań prostych i złożonych (współrzędnych i łatwych podrzędnych).

b) Zamiana zdań pobocznych na główne i odwrotnie (zwłaszcza przy nauczaniu języka niemieckiego); rozkładanie zdań złożonych na pojedyncze i tworzenie zdań złożonych ze zdań prostych.

*) Każdy poznany rzeczownik należy ćwiczyć jednocześnie w liczbie mnogiej.

c) Układanie pytań przy pomocy nauczyciela i rozmowa uczeni między sobą.

d) Ćwiczenia słownikowe (jak przy opracowaniu czytanek).

e) Łączenie zdań oddzielnych w krótkie całości na zasadzie uprzedniego opracowania: opis bezpośrednio obserwowanego lub dobrze znanego dzieciom przedmiotu, opis obrazka, omawianego środowiska, pory roku i t. d., opowiadanie wydarzenia z życia domowego i szkolnego, powtórzenie czytanki — przy pomocy szeregu pytań i z pamięci.

C. Czytanie.

Czytanie z podręcznika a) krótkich i łatwych ustępów opisowych, streszczających opracowane ustnie tematy, np. opis zagrody wiejskiej, domu mieszkalnego i t. d. b) ustępów treści opisowej i opowiadającej w związku z omawianymi tematami: powiastek, bajek, anegdotek, dialogów, łatwych wierszy. Objawianie nowych wyrazów, zwrotów i form gramatycznych.

D. Opracowanie czytanek.

Jak w oddziale V. Poza tem:

a) Ćwiczenia słownikowe: poszukiwanie wyrazów bliskoznacznych, o znaczeniu przeciwnym, pochodnych lub wywołanych drogą skojarzenia myślowego i t. d.

b) Systematyczne przygotowanie z nauczycielem krótkiego opisu i opowiadania:

1. Układanie i zapisywanie szeregu pytań.

2. Parafraza tekstu: rozkładanie zdań złożonych na pojedyncze (zamiana pobocznych na główne), upraszczanie i rozwijanie zdań, poszukiwanie wyrazów zastępczych.

3. Zapisywanie zdań przekształconych oraz nowopoznanych wyrazów i zwrotów.

c) Krótkie i łatwe opisy i opowiadania na zasadzie systematycznego przygotowania:

1. Odpowiedzi na szereg pytań.

2. Opowiadanie i opis na zasadzie dokonanej parafrazy.

3. Próby samodzielnych (bez pomocy pytań) powtórzeń kilku zdań z opowiadania nauczyciela, które stanowi wstęp do czytania, oraz samej czytanki.

d) Przekształcanie powiastek na dialogi i obrazki sceniczne. Uczenie się ich na pamięć, inscenizowanie.

II. MATERJAŁ ĆWICZEŃ JĘZYKOWYCH.

A. Materiał słownikowy — tematy ćwiczeń.

a) Rozwinięcie tematów z roku poprzedniego: podanie nowych nazw przedmiotów, np. nazw dalszych krewnych, innych roślin i zwierząt, opis nowych czynności, określanie nowych właściwości i okoliczności, towarzyszących czynnościom. Opis domu mieszkalnego — wygląd zewnętrzny w najogólniejszych zarysach.

b) Opis pór roku na wsi i w mieście: zjawiska przyrody, ludzie, zwierzęta, rośliny w każdej porze roku, zajęcia ludzi, ubranie, przyjemności, krótki opis krajobrazu (tylko szczegóły zasadnicze), święta przypadające na daną porę roku i t. d.

c) Opis miasta: ogólny wygląd, ulice, ogrody, najważniejsze budowle, sklepy, targ i t. d. Sceny z życia miejskiego, np. dzieci w sklepie, na przechadzce, na ślizgawce i t. p.

d) Opis wioski: ogólny wygląd, drogi, pola, łąki, las, rzeka, jezioro, i t. d. Opis zagrody wiejskiej: budynki, ogród, podwórze, zwierzęta domowe i t. d. Niektóre najważniejsze czynności (w najogólniejszych zarysach) np. w polu, na pastwisku, w domu, na podwórzu.

B. Materiał gramatyczny.

a) Język angielski.

Utrwalanie zapomocą dalszych ćwiczeń umiejętności językowej, nabytej w roku poprzednim. Stopniowe rozszerzanie wiadomości o formach w zakresie przyswojonego materiału wyrazowego. Zaimki dzierżawcze w formie samodzielnej, zaimki wskazujące, pytające, osobowo-zwrotne, nieokreślne. Tworzenie czasu przeszłego (imperfect i perfect) regularnego i przyszłego. Imiesłów czasu teraźniejszego i przeszłego oraz rzeczownik słowny. Te same formy najpotrzebniejszych czasowników nieregularnych. Zdania poboczne określające, odpowiednie zaimki względne, szyk wyrazów w tych zdaniach; zdania poboczne okolicznościowe czasu, miejsca, przyczyny, warunku i odpowiednie spójniki i zaimki względne.

b) Język francuski.

Utrwalenie za pomocą dalszych ćwiczeń umiejętności językowej, nabytej w roku poprzednim. Stopniowe rozszerzanie wiadomości o formach w obrębie przyswajanego materiału wyrazowego: liczba mnoga i rodzaj żeński rzeczowników i przymiotników. Stopniowanie przymiotników i przysłówków — formy prawidłowe i najważniejsze wyjątkowe. Zaimki dzierżawcze, wskazujące, pytające i nieokreślne; forma niezależna zaimków osobowych (podmiotu); dopełnienie zaimkowe i jego miejsce w zdaniu. Przysłówki — końcówka *ment*. Użycie *en* i *y*. Czasowniki foremne i najważniejsze nieforemne: futur simple i passé indéfini. Imparfait dla wyrażenia powtarzającej się czynności i w mowie zależnej. Conditionnel présent w zdaniach pojedynczych. Zgoda imiesłowu, użytego bez słowa posiłkowego i z posiłkowym *être*. Passé indéfini i plus-que-parfait wymaganych przez zakres słownikowy czasowników zwrotnych — pisownia imiesłowu (pamięciowo).

Bezokolicznik jako dopełnienie czasownikowe i dla wyrażenia celu i sposobu (po *pour* i *sans*) oraz po czasownikach: voir, entendre i t. d. Participe présent dla wyrażenia czasu i sposobu.

Zdanie złożone, zdania pobocznie określające, dopełniające (bez użycia subjonctif), okolicznościowe: czasu, miejsca, przyczyny, warunku (bez użycia subjonctif i conditionnel), odnośne spójniki i zaimki względne; imparfait i plus-que-parfait w zdaniach czasowych, imparfait w zdaniach dopełniających (mowa zależna).

c) Język niemiecki.

Utrwalenie za pomocą dalszych ćwiczeń umiejętności językowej, nabytej w roku poprzednim. Stopniowe rozszerzanie wiadomości o formach w obrębie przyswajanego materiału wyrazowego. Dalsza odmiana rzeczowników — odmiany: słaba i mocna. Odmiana przymiotników po rodzajniku określonym i zaimkach wskazujących oraz po rodzajniku nieokreślonym i zaimkach dzierżawczych. Powtórzenie odmiany zaimków osobowych (bez formy dopełniacza). Odmiana czasowników obu odmian w obrę-

bie rozszerzonego zakresu słownika: Präsens, Perfektum, Imperfektum, Futuum I, Imperativ. Odmiana czasowników: können, mögen, dürfen, müssen, sollen, wollen, lassen, sehen, hören z bezokolicznikiem innego czasownika. Czasownik *werden* w połączeniu z przymiotnikiem lub rzeczownikiem. Präsens i Imperfektum strony biernej jako odpowiednik zwrotu nieosobowego z zaimkiem *man*.

Zdanie złożone, szyk wyrazów, a zwłaszcza miejsce czasownika (formy osobowej imiesłowu i bezokolicznika) w zdaniu głównym i pobocznym; zdanie poboczne określające, zaimki względne i ich odmiana, łatwe zdanie okolicznościowe (czasu, miejsca, sposobu, przyczyny, warunku — bez użycia Konjunktivu i trybu warunkowego) — odpowiednie spójniki; bezokolicznik dla wyrażenia celu po *um* i sposobu po *ohne*; Plusquamperfektum w zdaniach czasowych; zdania dopełniające, spójniki *ob*, *dass*, oraz Konjunktiv w mowie zależnej jako objaśnienie czytanego tekstu.

Oddział VII.

I. Ćwiczenia językowe.

A. Ćwiczenia w mówieniu.

a) Jak w oddziale VI przy rozszerzonym zakresie słownikowym i gramatycznym ze szczególnym uwzględnieniem łatwych zdań złożonych podrzędnie.

b) Swobodna rozmowa nauczyciela z uczniami i uczeni między sobą pod kierunkiem i kontrolą nauczyciela z nawiązaniem do omawianych tematów i czytanek.

B. Czytanie i opracowanie czytanek.

a) Czytanie i opracowywanie ustępów z podręcznika treści opisowej i opowiadającej, prozą i łatwym wierszem, np. bajek, anegdot, podań, legend, opowiadań historycznych, opisów.

b) Czytanie i objaśnianie łatwych utworów dłuższych np. obrazków scenicznych, szkiców, opowiadań, bardzo łatwych nowelek, ustępów z łatwych czasopism (wydawanych w obcym języku dla szkół polskich) i t. p.

Opracowanie czytanek:

a) Jak w oddziale VI.

Poza tem ustnie i piśmiennie:

- b) Opowiadanie według podanego planu.
  - c) Ćwiczenia w bardziej samodzielnej reprodukcji tekstu, np. powtórzenie treści (na lekcji) bez stałych pytań pomocniczych, oraz (przy pomocy nauczyciela) wypowiedzenie sądu o osobach i rzeczach, określanie motywów i następstw czynności, charakterystyka osób i czynności i t. d.
  - d) przedstawienie powiastek w formie dialogów.
- C. Ćwiczenia piśmienne.
- a) Jak w oddziale VI. Poza tem:
  - b) Ćwiczenia w zakresie podanego wyżej materiału gramatycznego w związku z lekturą, np.: zamiana mowy zależnej na niezależną i odwrotnie, strony czynnej na bierną i odwrotnie, ćwiczenia słownikowe w szerszym zakresie.
  - c) Próby pisania listów na tematy wzięte z życia dzieci: doniesienie o wydarzeniu i opis wydarzenia, prośba, podziękowanie i t. d.
  - d) Dyktando opracowanego tekstu jako sprawdzian.

II. Materiał ćwiczeń językowych:

A. Materiał słownikowy — tematy ćwiczeń.

- a) Rozwinięcie tematów z oddziału VI:
  1. Dom mieszkalny i życie w domu: szczegółowy opis domu, jego budowa, rzemieślnicy przy pracy. Życie w domu i rodzinie: praca i odpoczynek, zdrowie i choroba, dzieci i dorośli (młodość i starość), życie towarzyskie, dzień powszedni i świąteczny i t. d.
  2. Życie w mieście. Zajęcia mieszkańców — rzemiosła: praca rzemieślników w warsztacie, potrzebne im materiały i narzędzia, wyroby rzemieślników; przemysł: fabryka, robotnicy i urzędnicy przy pracy, materiały i wyroby; handel: sklepy, targ, kupno i sprzedaż, najważniejsze artykuły handlu; inne zawody; urzędy i władze miejskie. Sceny z życia miejskiego np. na ulicy, w kościele, w sklepie, na targu, w urzędzie i t. p. Rozrywka i odpoczynek po pracy, miasto o poranku, w dzień, wieczorem, w dzień powszedni lub świąteczny. Dziecko wiejskie w mieście.

3. Życie na wsi. Bardziej szczegółowy opis czynności mieszkańców: praca w zagrodzie wiejskiej, w polu, ogrodzie, lesie i t. d., rolnictwo, ogrodnictwo, rybołówstwo, myśliwstwo, pasterstwo, pszczelnictwo i t. p., rzemiosła na wsi; urzędy i władze wiejskie, kościół i szkoła. Krajobraz wiejski (z uwzględnieniem odrębności okolicy): pola, lasy, wody, wzgórza, góry, morze. Sceny z życia wiejskiego. Dziecko miejskie na wsi.

4. Poza miastem lub wsią rodzinną: korespondencja, podróż.

Korespondencja: przybory do pisania, list (i telegram) — treść, forma, wysyłka, poczta (i telegraf).

Podróż: cel podróży, odjazd i przyjazd, dworzec kolejowy (przystań), czynności towarzyszące podróży, kolej żelazna (statek parowy). Co widzimy po drodze, którą jedziemy.

5. Niektóre zasadnicze szczegóły (na konkretnych przykładach), dotyczące życia i kultury narodu, którego języka uczymy. Niektóre najważniejsze szczegóły z życia innych narodów.

B. Materiał gramatyczny.

a) Język angielski.

Uzupełnienie wiadomości z morfologii i składni w zakresie potrzebnym do zrozumienia łatwego języka książkowego (praktyczne wyjaśnianie trudności w czytanim tekście oraz odnośne ćwiczenia). W szczególności osiągnięcie zupełnego receptywnego opanowania form czasownikowych: znajomość wszystkich czasów złożonych oraz ich znaczenia, znajomość wszystkich potocznie używanych czasowników nieregularnych w trzech głównych formach z systematycznym rozkładem na grupy. *Progressive form* czasownika we wszystkich czasach. Zestawianie wyrazów etymologicznie pokrewnych dla wytworzenia poczucia znaczenia najczęstszych przyrostków żywych.

b) Język francuski.

Uzupełnienie wiadomości z morfologii i składni w zakresie potrzebnym do zrozumienia łatwego języka książkowego (praktyczne wyjaśnienie trudności w czytanim tekście i odnośne ćwiczenia). W szczególności:

Zdanie złożone; zdanie główne i podrzędne. Passé i futur antérieur w zdaniach czasowych. Participe passé composé i infinitif passé. Conditionnel présent i passé w zdaniach warunkowych; imparfait i plus-que-parfait po *si*. Znaczenie imparfait, plus-que-parfait i conditionnel w mowie zależnej. Subjonctif, wyrażający życzenie oraz użyty w zdaniach dopełniających, okolicznościowych (i określających) — odnośne spójniki. Najważniejsze wyjaśnienia, dotyczące użycia czasów i trybów oraz zgody czasów. Zgoda imiesłowu przy czasowniku posiłkowym *avoir* oraz imiesłowu czasowników zwrotnych — prawo zasadnicze. Odmiana ważniejszych czasowników nieforemnych. Ćwiczenia na użycie subjonctif présent i passé najpospolitszych czasowników w najważniejszych wypadkach, np. po *il faut*, dla wyrażenia życzenia, rozkazu, zakazu, po przeczeniu oraz niektórych częściej używanych spójnikach i zwrotach, jak: *pour que, il est possible que i t. d.*

c) Język niemiecki.

Uzupełnienie wiadomości z morfologii i składni w zakresie potrzebnym do zrozumienia łatwego języka książkowego (praktyczne wyjaśnienia trudności w czytanych tekstach oraz odnośne ćwiczenia). W szczególności:

Strona bierna czasowników, czasy złożone czasowników *sollen, wollen, können, mögen, dürfen, müssen, lassen, heissen*; odmiana tych czasowników (oraz czasowników *sehen, hören i t. d.*) z bezokolicznikiem innego czasownika. Konjunktiv w mowie zależnej, w zdaniach dopełniających, celowych, warunkowych, dla wyrażenia życzenia, rozkazu. Konditionalis w zdaniach warunkowych. Użycie bezokolicznika dla przekształcania zdań dopełniających, imiesłów odmienny i nieodmienny przy przekształceniu zdań określających i czasowych — miejsce imiesłowu.

Przypadkowanie rzeczowników i zaimków w zależności od czasowników, przymiotników i przyimków (Rektion). Ważniejsze czasowniki odmiany mocnej.

WSKAZÓWKI METODYCZNE.

Cel i charakter nauki. Warunki nauki języka obcego w szkole powszechnej nie są bardzo pomyślne. Jeżeli się więc chce mieć

rzeczywiście pozytywne wyniki, należy dokładnie się przyjrzeć warunkom, danym nam z góry, dokładnie określić mniej ambitny, ale zato wyraźny i jasny cel i wreszcie od samego początku nauczania, niezmiennie mając ten cel na uwadze, wytrwale trzymać się raz obranej a przystosowanej do warunków metody. Nauka taka musi mieć charakter *czysto praktyczny*. Wszelkich wywodów teoretycznych, jako wykraczających poza zakres stopnia przygotowawczego, należy zaniechać. Co za tem idzie, wykluczona jest z nauczania w szkole powszechnej wszelka teoretyczna gramatyka i stylistyka; nauka polega na ćwiczeniach w mówieniu, pisaniu, czytaniu i objaśnianiu oraz opracowywaniu odpowiednio dobranych urywków na praktycznych ćwiczeniach gramatycznych i stylistycznych. Nauczyciel musi umiejętnie wyzyskać każdą chwilę, którą rozporządza, dla pożytku *całej* klasy. Uwaga klasy winna być w ustawicznem napięciu, *wszyscy* uczniowie winni słyszeć, co nauczyciel mówi, nawet wtedy, gdy chwilowo zwraca się do jednego tylko ucznia. Uczniowie powoływani są do głosu na krótko, *ale jaknajczęściej*. Nie należy zatrzymywać się zbyt długo przy jednym uczniu, natomiast zadawać każdemu po jednym pytaniu lub najwyżej kilka krótkich, lecz wymagać, by wszyscy uczniowie umieli odpowiedzieć na takie jednostkowe pytania, by wszyscy korzystali z uwag, jednemu czynionych. Podczas pytań i objaśnień zbiorowych nie należy poprzestawać na odpowiedziach zbiorowych, lecz sprawdzać ustawicznie, czy i poszczególni uczniowie wiedzą, o co chodzi, i odpowiedzieć umieją. Jest to jednocześnie doskonały sposób poznania klasy i wybadania, któremi dziećmi wypadnie zająć się specjalnie.

Racjonalnie poprowadzona nauka języka obcego w szkole powszechnej powinna umożliwić uczniom dalszą pracę nad językiem pod kierunkiem nauczyciela, a nawet drogą samokształcenia. W oddziale VII takie przysposobienie do samokształcenia oraz do rozumienia języka łatwych książeczek winno być nieustanną troską nauczyciela, by wyniki pracy szkolnej okazały się owocnymi dla dalszego rozwoju umysłowego i życiowych potrzeb wychowanców szkoły.

Metoda nauczania. Zgodnie z nakreślonym celem nauki, jak to wynika z samego układu programu, nauka polega na *ćwi-*

ćwiczeniach językowych, te zaś dzielą się na ćwiczenia w mówieniu, pisaniu i czytaniu. Przez ćwiczenia w mówieniu zaprawiamy zmysł słuchu do postrzegania, narządy mowy do reprodukcji obcych dotąd uczniom dźwięków. Następnie przez pisanie i odczytywanie postrzeżonych słuchowo i reprodukowanych w mowie konstrukcyj utrwalamy je za pomocą ruchu ręki i obrazu wzrokowego. Takie potrójne ćwiczenia powtarzamy dopóty, dopóki uczeń *automatycznie* nie opanuje konstrukcyj językowych potrzebnych dla danego tematu.

Zasada stopniowania trudności. Naczelną zasadą powodzenia na tak obranej drodze będzie ściśle i stałe przestrzeganie przez nauczyciela zasady stopniowania trudności w doborze materiału oraz układzie ćwiczeń przy uwzględnianiu trudności wymowy i pisowni, zwłaszcza w pierwszym okresie nauczania. Musi on zatem sam dobrze sobie zdać sprawę z trudności, jakie dziecko napotyka w przyswajaniu obcych mu słów, i układać zdania z tak dobranych wyrazów, by trudności te stopniowo pokonać. Napotka tu na trudności znaczne, i niejednokrotnie wypadnie mu przegrupować materiał, zawarty w podręczniku, którym się posługuje, według wymagań programu.

Układ programu. W układzie programu starano się wszędzie uwzględnić tę naczelną zasadę dydaktyczną, a to zarówno w rozkładzie samych ćwiczeń językowych, jak i materiału, potrzebnego dla ich utworzenia. Od najprostszych ćwiczeń w mówieniu: powtarzania wygłoszonych przez nauczyciela zdań, nazywania wykonywanych w klasie i szkole czynności, odpowiedzi na pytania i polecenia—dochodzi się stopniowo już w oddziale V do omawiania obrazków, powtarzania treści czytanek, by w oddziale VII dojść do swobodniejszej rozmowy; od omawiania tematów tak bliskich i prostych, jak szkoła i dom—do tematów tak urozmaiconych, jak podróż lub życie narodu, którego języka uczymy.

Ćwiczenia w mówieniu, od których rozpoczynamy naukę i które stanowią jej fundament, polegają na rozmowie ucznia z nauczycielem. Na stopniu wyższym mogą to być i rozmowy uczeni między sobą pod kierunkiem i kontrolą nauczyciela. Rozmowy te rozpoczynają się od krótkich i łatwych zdań prostych. Porządku, jaki program podaje dla rozmówek takich, winien na-

uczyciel przestrzegać, przegrupowując w razie potrzeby materiał podręcznika.

Omawianie poszczególnych tematów. Pierwszym z omawianych tematów będzie zatem szkoła i życie szkolne, a to dlatego, że pokazywać tu możemy dzieciom same przedmioty, nazywać je, omawiać ich cechy, oraz opisywać czynności, bezpośrednio wykonywane. Niema zatem potrzeby uciekania się do ilustracji i tłumaczenia.

Przy omawianiu tematów następnych, jak rodzina i dom rodzinny, pory roku, miasto i t. d. winien nauczyciel posługiwać się obrazami ściennymi oraz ilustracjami podręcznika, przyczem treść ilustracji zgadzać się powinna z materiałem wyrazowym, jaki dzieci w danym momencie nauki zdobyły lub zdobyć mają.

Nauczyciel ożywi przystęp lekcję w miarę możliwości przez wykonywanie wraz z uczniami omawianych czynności: niech dzieci ruchami naśladują czynnności obserwowane niejednokrotnie w życiu, a w danym momencie oglądane na obrazku, niech przynoszą potrzebne materiały i narzędzia. Np. przy omawianiu tematu „Życie w domu“ można bez trudu nakryć w klasie do stołu, posługując się bądź przedmiotami, znajdującymi się w szkole, bądź przyniesionymi przez dzieci. Tematy takie, jak sklep, rzemieślnicy przy pracy, budowa domu i t. d. można nader wdzięcznie w ten sposób „przedstawić“, co niezmiernie ożywia lekcję, ułatwia rozmowę i zaakomitem przyczynia się do łatwiejszego zapamiętania uczonych zdań. Bez żywej gestykulacji i mimiki niema dobrej lekcji, jest tylko suche wymienianie nazw, cech i czynności; gestykulacji i mimiki należy wymagać również od uczeni, a to nietylko dla ożywienia lekcji i zainteresowania dzieci nauką; jest to jednocześnie doskonały sprawdzian, czy dzieci dobrze rozumieją, o czem mowa. Oczywiście poprowadzenie lekcji w ten sposób wymaga taktu i umiejętności, by większe ożwienie w klasie nie naruszyło porządku i karności.

O ile charakter danego tematu wyklucza możliwość przedstawienia go w ruchu, a więc gdy wypadnie ograniczyć się do opisu, nauczyciel dbać powinien o to, by opis był jak najżywszy, jak najbarwniejszy.

Tłumaczenie na język ojczysty, umiejętnie stosowane, może być przy nauczaniu języka obcego w szkole cennym środkiem pomocniczym. Można i należy stosować je tam, gdzie inne środki pomocnicze, jak pokazanie przedmiotu, gest i mimika, zawiodą lub gdy objaśnienie słowne, podane znanymi już dziecku wyrazami w obcym języku, np. przytoczenie przykładu albo znanego już wyrazu przeciwnego lub bliskoznacznego, okaże się niewystarczające. Lecz wielkim błędem metodycznym i dydaktycznym byłoby stosować tłumaczenie tam, gdzie można się obejść bez niego, np. tłumaczyć nazwy przedmiotów, które dzieciom pokazać możemy w rzeczywistości lub na obrazku, lub nazwy cech i czynności, które dziecko postrzega lub które łatwo dadzą się zilustrować.

Tłumaczenie stosować również należy jako sprawdzian tam, gdzie nie mamy pewności, iż cała klasa *wszystko* zrozumiała.

Ćwiczenie wymowy. W pierwszych tygodniach nauczania główną troską nauczyciela musi być wyćwiczenie słuchu ucznia oraz narządów mowy. Należy od początku wdrażać dzieci do prawidłowej wymowy, gdyż zawsze łatwiej — choćby to wymagało nawet wielkich starań — wytworzyć dobrą wymowę, niż wadliwą wykorzenić.

Wyćwiczenie słuchu polega na uzdolnieniu ucznia do dokładnego usłyszenia dźwięków nowych dla jego ucha, bo nie napotykanym w języku ojczystym, i na wyćwiczeniu narządów mowy w możliwie poprawnym oddawaniu tych dźwięków. Zdolność poprawnego usłyszenia i powtórzenia obcego dźwięku osiąga się przy pomocy praktycznych ćwiczeń w miarę przybywania nowych wyrazów w omawianych tematach. Nauczyciel nie powinien dążyć do wyczerpania odrazu wszystkich obcych dźwięków i nie przyswajać dla celów wymowy wyrazów w danym momencie nauki ze względu na ich treść zbytecznych, lecz winien ograniczyć się do tych, które mu są na razie potrzebne do rozmowy. O ile przy następnych tematach potrzebne będą mu inne, to wtedy przystąpi do ich przyswojenia w taki sam sposób. Np. w pierwszym z omawianych tematów: „klasa“, nauczyciel może zestawić najpierw wyrazy dźwiękowo do języka polskiego zbliżone. Przy nauce języka francuskiego mogą to być wyrazy takie jak: *table, gomme, donne*

apporte; następnie kolejno należy przerobić odrębne od polskiego, a charakterystyczne dla języka francuskiego dźwięki, napotykanne w wyrazach tego tematu: dźwięk *on* ćwiczyć przez powtarzanie i zestawianie wyrazów takich jak: *mon, ton, son, crayon, torchon, plafond; è ouvert* — w *chaise, règle, craie, fenêtre, c'est; é fermé* w *plancher, cahier, plumier, papier, encrier, écriis; o fermé* w *tableau, au tableau*; trudny dla polskiego dziecka dźwięk *u* i *un* w *plume, plumier, sur, une, un, lundi*. Jednocześnie z dźwiękiem przyswajając należy jego odpowiednik graficzny.

W języku niemieckim pierwszy temat „szkoła“ mniej naręcza trudności wymowy. Nauczyciel postępować będzie według tej samej zasady, szeregując trudności, o ile się nadarzą. W angielskim trudności na początku będzie stosunkowo znacznie więcej, ale i tutaj zasada da się przeprowadzić.

Dobrym środkiem pomocniczym dla wyodrębnienia słuchowego obcego dźwięku jest wymówienie polskiego wyrazu o zbliżonym dźwięku „z cudzoziemska“, np. dla dania uczniowi możliwości usłyszenia odrębnego brzmienia *i* po *n, l* wymówić *z francuska nigdy, list*, dla *ô fermé* — *kot, okno*, dla *in* — *męka, ręka* i t. d. Dzieci o wiele łatwiej usłyszą dźwięk obcy, gdy razić je będzie jako błąd w znanym im wyrazie polskim.

Oczywiście nauczyciel powinien sam wymawiać obce dźwięki poprawnie i dobitnie oraz pokazywać dzieciom w razie potrzeby układ dostępnych dla wzroku dziecka narządów mowy np. przestrzegać wysunięcia warg przy dźwiękach francuskich *u, eu* lub niemieckich *ü, ö*. Na pierwszych zwłaszcza lekcjach powinien nauczyciel mieć stale przy sobie lusterko, by unaocznic dzieciom różnicę układu narządów mowy w jamie ustnej.

Przy specjalnych ćwiczeniach wymowy, jak i przez cały ciąg nauczania nauczyciel przestrzega wymowy wyraźnej i dobitnej. W tym celu nie można poprzestać na powtarzaniu zbiorowym, lecz należy zająć się każdym uczniem z osobna, ćwicząc jego indywidualną wymowę. Klasa cała winna bacznie śledzić te ćwiczenia i korzystać z poszczególnych wyjaśnień.

Zakres słownika. W pierwszym roku nauczania uczniowie powinni przyswoić sobie około 600 słów. Ilość ta wystarczy w zu-

pełności do poprowadzenia rozmowy na wskazane tematy i zrozumienia łatwych czytanek i wierszyków. W pierwszym roku omawia się tylko szczegóły zasadnicze, wybiera wyrazy najpospolitsze i najłatwiejsze, w latach następnych przy powtarzaniu i rozszerzaniu tematów przybywają wyrazy nowe. Należy nieustannie pamiętać o tem, że „lepiej mało, a dobrze“. Przytem za „przyswojony“ uważać można dopiero wyraz poprawnie usłyszany, powtórzony, odczytany i napisany, a na to potrzeba czasu.

Nauka wierszyków i piosenek *). Obok zasadniczej formy nauczania, jaką jest rozmowa, bardzo cennym środkiem pomocniczym jest nauka wierszyków i piosenek. O ile wierszyk lub piosenka dostosowane zostały do momentu nauczania, t. j. wyuczone wtedy, gdy dzieci w rozmowie poznały już przez systematyczne i metodyczne ćwiczenie najważniejsze wyrazy i zwroty potrzebne do ich zrozumienia, to objaśnienie reszty nie powinno nastęrczać trudności. Nauczyciel w objaśnieniu tego, co nieznanne, zastosuje wyżej wspomniane sposoby, w ostateczności posłuży się tłumaczeniem na język polski.

Ćwiczenia piśmienne winny być powtórzeniem, utrwaleniem lub streszczeniem ustnej lekcji ze specjalnem uwzględnieniem trudniejszych momentów. Takie krótkie ćwiczenia piśmienne powinny być stosowane w pierwszym roku nauki na każdej lekcji, oraz zadawane do domu. Zadawać do domu można tylko takie ćwiczenia, które uważny i staranny uczeń może sam poprawnie opracować, a więc takie, które już żadnych specjalnych trudności nie przedstawiają. Pisane w domu ćwiczenia muszą być zbiorowo poprawiane w klasie na lekcji następnej przez głośne odczytywanie ich i pisanie na tablicy. Ćwiczenia klasowe (w oddziale V—2 w II półroczu, w VI i VII—1 miesięcznie) powinny być sprawdzianem nabytej przez uczniów umiejętności.

Ustępy do przepisywania należy starannie dobierać. Muszą one bądź uwzględniać pewien specjalny moment nauki np. cwi-

*) Wiele wskazówek co do działu tego i następnych znajdzie nauczyciel w „Programie nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych. Język polski“. Wskazówki te mogą znaleźć niejednokrotnie zastosowanie i przy nauce języka obcego.

czenie liczby mnogiej lub rodzaju żeńskiego rzeczowników i przymiotników, końcówek czasowników w języku francuskim lub form deklinacyjnych w języku niemieckim, pewną trudność ortograficzną i t. d., bądź też być powtórzeniem i zestawieniem szeregu poznanych już faktów językowych. W każdym razie ustępy takie muszą być dokładnie rozumiane przez dzieci.

Tworzenie nowych zdań według podanego wzoru lub zestawianie form analogicznych przez poszukiwanie ich w przyswojonym dotąd materiale bądź we wskazanym ustępie czytanki bądź z pamięci są nader cennem ćwiczeniem dla osiągnięcia automatyzmu mówienia, a jednocześnie pobudzają dzieci do myślenia i do pracy samodzielnej. Należą tu ćwiczenia w rodzaju następujących: według wzoru „Ich sehe meinen Vater“ „Je vois mon père“ układać zdania bądź z innymi znanymi rzeczownikami rodzaju męskiego, bądź z tem samym dopełnieniem poszukiwać innych czasowników, bądź dokonywać obu zmian jednocześnie.

Te same ćwiczenia będą miały charakter bardziej samodzielny, gdy np. każemy dzieciom według znanego już wzoru czasownikowego tworzyć analogiczne formy od czasowników nowo poznanych, odmieniać nowe rzeczowniki według poznanego już typu i t. d.

Układanie dialogów i dramatyzowanie powiastek. Zapisywanie prowadzonej z uczniami rozmowy w formie dialogu, ewentualnie w formie rozmowy między kilku osobami, jest wstępem do bardzo cennych i bardzo lubianych przez dzieci ćwiczeń, jakim jest dramatyzowanie przeczytanych powiastek. Po przestudjowaniu z dziećmi nowej formy językowej, dajmy na to czasu przeszłego, można zapisać w formie dialogu, że nauczyciel każe iść uczniowi do tablicy i pisać; uczeń spełnia rozkaz nauczyciela, a zapytany, co robi, odpowiada, że pisze. Następnie nauczyciel każe mu przestać pisać, pytając, czy pisze jeszcze, a po otrzymaniu odpowiedzi zapytuje: „co robiłeś?“, na co uczeń odpowiada: „pisałem.“

Przy tej sposobności można już udzielić wskazówek co do zewnętrznej formy późniejszych „komedyjek“, np. oznaczyć czas i miejsce, rozpocząć słowa nowej osoby od nowego wiersza, a wyrazy oznaczające czynność pomieszczać w nawiasie.

Dramatyzowanie powiastek to ćwiczenie bardzo korzystne i bardzo wdzięczne, bo interesujące dzieci i dające im, jak przy nauce wierszy i piosenek, poczucie, że się czegoś nauczyły, że coś zdobyły. Ten ważny czynnik wychowawczy można wogóle przy nauczaniu języka bardzo wdzięcznie wyzyskać. Przy odpowiednim traktowaniu przedmiotu dzieci dostrzegają z łatwością swe postępy i cieszą się z każdej nowej zdobyczy.

Czytanie i opracowywanie czytańek powinno znajdować w miarę postępów w nauce coraz większe zastosowanie obok żywego słowa nauczyciela. Należy ustawicznie pamiętać o tem, że gdy uczniom, opuszczającym szkołę, tego żywego słowa zabraknie, może na zawsze, słowo drukowane stanie się podłożem pracy przyszłego samouka. Ustęp czytany nasuwa coraz to nowe tematy rozmowy, staje się punktem wyjścia do najrozmaitszych ćwiczeń językowych, a w miarę postępów—motywy do udzielania wyjaśnień formalnych, niezbędnych do późniejszego samodzielnego czytania i rozumienia treści, źródłem zdobywania słów nowych i przypomnienia dawnych.

To też z biegiem czasu ustępy do czytania i sposób ich opracowywania ulegają zmianie: z początku są to krótkie ustępy, nadające się wyłącznie lub przeważnie do opracowywania bardzo systematycznego i szczegółowego, następnie obok ustępów, nadających się do takiego opracowania w całości lub urywkach, występują utwory dłuższe, mające głównie zainteresować swą treścią. Przygodne ćwiczenia, łączące się z ich odczytywaniem i objaśnianiem, mają charakter odrębny, służą przede wszystkim dla pogłębienia zrozumienia tekstu oraz dla wzbogacenia słownika ucznia, przyswojenia słów nowych, zwrotów charakterystycznych lub mających wartość estetyczną (stylistyczną).

W początkach nauczania celem opracowań i objaśnień jest głównie opanowanie form obcego języka; z biegiem czasu należy zwracać większą uwagę na ujęcie treści, pobudzać ucznia poza ćwiczeniem form do charakteryzowania i wnioskowania, wypowiadania sądu o osobach i rzeczach.

W początkach nauczania należy przy powtarzaniu treści czytanki za pomocą pytań żądać odpowiedzi całemi zdaniem, oraz częściami zdania. Wymagana dotąd przeważnie odpowiedź

całem zdaniem jest konieczna dla wprawy w wysłowienie; zdarza się jednak, że dziecko odpowiedź taką formułuje z pamięci, nie rozumiejąc, o co chodzi. Dopiero gdy uczeń trafnie odpowie na pytania poszczególne: kto, co, gdzie, kiedy, jak i t. d., można być pewnym, że orientuje się w treści i budowie zdania.

Ustępy z podręcznika, będące powtórzeniem lub streszczeniem omówionych ustnie tematów, np. opis domu mieszkalnego, zagrody wiejskiej i t. d., należy traktować jako takie czyli odczytać je w celu powtórzenia i usystematyzowania, ewentualnie uzupełnienia rozmowy. Błędem byłoby odczytywać je i odpytywać przed omówieniem danego tematu lub zastąpić żywą rozmowę przez odczytanie danego ustępu. Dzieci odnoszą się z pewnym zainteresowaniem nawet do takich ustępów, o ile zawierają one rzeczy już w rozmowie poznane, w przeciwnym razie nużą się i wysilają niepotrzebnie. A jednak odczytywanie ustępów takich ma na celu przyzwyczajenie dzieci do czytania po ukończeniu szkoły książeczek o treści nie tylko beletrystycznej, lecz i poważniejszej. Nie należy ich przeto do czytania takiego zniechęcać.

O ile ustęp czytany nie jest takim powtórzeniem omówionych tematów, lecz opowiadaniem lub opisem, nawiązującym do nich, np. opowiadaniem ciekawego wydarzenia z życia domowego lub szkolnego, dobrze jest w pierwszym lub drugim roku nauczania poprzedzić odczytanie przygotowawczem opowiadaniem treści. Nauczyciel użyje w niem wszystkich zwrotów i słów nowych, charakterystycznych, trudnych, zamieszczonych w czytance, oraz udzieli odpowiednich wyjaśnień, dotyczących się tych wyrazów i form gramatycznych. Opowiadanie takie przerywać będzie ciągle pytaniami, nie tylko dla utrzymania stałego napięcia uwagi, lecz dlatego, by dzieci powtórzyły i przyswoiły sobie wszystko, co nowe, charakterystyczne lub trudniejsze. Takie wyrazy, zwroty i formy powinny być ponadto zapisane na tablicy i w zeszytach, poczem dany urywek zostanie odczytany.

Wtedy jeszcze należy dzieciom dać możność poproszenia o wyjaśnienie wyrazów, które mogły być pominięte w objaśnieniu zbiorowem lub których znaczenia poszczególni uczniowie nie pamiętają. W tym celu należy zatrzymywać się na chwilę po każ-

dem odczytanem zdaniu. Po tak gruntownem opracowaniu i wyjaśnieniu w klasie można już wymagać, by dzieci dany ustęp powtórzyły w domu, uciekając się w razie potrzeby do pomocy słowniczka, a na lekcji następnej sprawdzić zapomocą pytań, czy treść i forma należycie zostały opanowane.

W pierwszym roku nauczania tylko wyjątkowo odczytać można bardzo łatwy i krótki ustęp, nie zawierający wcale lub bardzo niewiele nowych szczegółów, bez takich wstępnych przygotowań. Czytanie takie będzie miało na celu wprawę w czytanie, płynne czyli szybkie orjentowanie się w różnorodnem ugrupowaniu wyrazów znanych lub nowych, lecz łatwych do ujęcia na zasadzie już poznanych. W drugim roku należy je stosować coraz częściej, udzielając potrzebnych krótkich objaśnień w toku czytania. W roku trzecim takie czytanie bez uprzedniego omówienia treści, lecz tylko z udzieleniem na wstępie zasadniczych wyjaśnień, potrzebnych dla łatwiejszego jej ujęcia, stanowić musi punkt ciężkości nauczania zgodnie z celem nauki.

W pierwszym i w drugim roku nauki nauczyciel powinien zazwyczaj sam odczytać każdy nowy, zwłaszcza trudniejszy urywek przed odczytaniem go przez uczniów. Uczniowie czytać powinni kolejno lub na wrywki po jednym zdaniu lub po kilka króciutkich zdań, aby każdy jaknajczęściej dochodził do głosu. Niekiedy można i trzeba kazać odczytać poszczególnym uczniom ustęp cały, zwłaszcza opracowany już lub powtarzany, a to zarówno słabszym uczniom dla nabycia wprawy i lepszym dla dania przykładu innym. W oddziale VII mogą już uczniowie czytać teksty, nie odczytane uprzednio przez nauczyciela: lepsi uczniowie mogą go niejednokrotnie zastąpić; zawsze jednak należy pamiętać, że lepiej zapomocą dobrego przykładu błędy uprzedzić, niż je wykorzeniać.

Pożądane jest czasem odczytanie, objaśnienie i opracowanie urywka przy zamkniętych książkach. Uczniowie ćwiczą się wówczas w słuchaniu i powtarzaniu bez pomocy obrazu wzrokowego. Takie ćwiczenia stosować można już w drugim roku nauki.

Wszelkie objaśnienia słów i zwrotów nowych przy czytaniu odbywają się według tych samych zasad, co przy rozmowie, t. j.

z zastosowaniem przekładu na język polski tylko wtedy, gdy wszelkie inne omówione wyżej próby objaśnień zawiodą.

Uczenie się na pamięć odpowiednio dobranych zdań z czytanki jest bardzo dobrem ćwiczeniem. Przy wyborze należy baczyć, by nie zawierały one rzeczy nieznanych i były krótkie. Z początku wystarczą dwa wiersze, potem cokolwiek więcej. Gdy ustęp odczytany do tego się nadaje, dobrze jest podzielić go między uczniów, wyznaczyć jednemu rolę autora, innym rolę mówiących osób. Zwłaszcza powtarzanie słów mowy bezpośredniej jest bardzo korzystnem ćwiczeniem. Takie uczenie się prozy jest dobrem przygotowaniem do wygłaszania dialogów, wierszyków, obrazków scenicznych.

Rozkład materiału gramatycznego. Przystawiane przez uczniów wyrazy języka obcego, zwane w gramatyce odmiennymi częściami mowy, występują w zdaniach w różnych formach, zależnych od funkcji, jaką w zdaniu pełnią, w przeciwstawieniu do stałych zwyczajnie form, zamieszczanych w słownikach. Program podaje przeto niezależnie od wskazania dziedzin, skąd czerpać należy zapas słów, wzór rozkładu materiału formalnego w celu ułatwienia pracy nauczycielowi. Wzór ten powinien służyć nauczycielowi jako wskaźnik metodycznego postępowania przy układaniu praktycznych ćwiczeń dla przyswojenia materiału słownikowego — formalnego (językowego). Nauczyciel może od niego odstąpić, przestrzegając jednak stale na obranej przez siebie odmiennej drodze zasady stopniowania trudności. Może np. nie rozpoczynać nauki od nazywania przedmiotów, widzianych w klasie — przy czem przyswajałby zgodnie z układem programu formę I przypadku (podmiotu) rzeczownika, poprzedzonego rodzajnikiem nieokreślonym — lecz może zacząć naukę od nazywania czynności, jakie sam spełniać będzie i spełniać kaze w klasie, czyli przyswajając łatwe formy czasownikowe w czasie teraźniejszym. Natomiast unikać powinien przyswajania zbyt wielu form jednocześnie, np. wszystkich przypadków rzeczownika w obu liczbach lub wszystkich trzech rodzajach przy nauczaniu języka niemieckiego, lub chociażby nawet wszystkich osób czasu teraźniejszego przy nauczaniu języka francuskiego, zwłaszcza ze względu na trudność, jaką nastęrcza pisownia końcówek. Dziecko przyswaja sobie

bowiem prawidłowe użycie danej formy tylko przez częste powtarzanie konstrukcyj językowych, w jakich ona występuje.

Fakt przyswajania sobie przez dziecko danej formy językowej tylko w pewnej konstrukcji czyli w otoczeniu słów innych i w zależności od nich wywołuje konieczność posługiwania się od pierwszej chwili nauczania wyłącznie *tylko zdaniami*. Forma, przyswojona poza obrębem zdania nie ma żadnego znaczenia dla wysłowienia się zwłaszcza w początku, gdy pewien automatyzm językowy czyli podświadome posługiwanie się formami analogicznymi do już przyswojonych jeszcze nie został wyrobiony.

Uczeń, przyswoiwszy sobie w ten sposób stopniowo potrzebne mu dla wysłowienia słowa w ich różnorodnych postaciach i we wzajemnej zależności, postrzega na tych praktycznych przykładach szereg faktów obcego języka, zestawia je, uogólnia, formułuje tak zwane *prawidła*. A więc np. stwierdza sam na zasadzie swych spostrzeżeń, że rzeczowniki i przymiotniki języka francuskiego mają formę liczby mnogiej przeważnie jednobrzmiącą z formą liczby pojedynczej, lecz pisownią odmienną, że język francuski posługuje się dla odmiany rzeczownika przyimkami *à* i *de* zamiast końcówek; że w języku niemieckim odmiana rzeczownika dokonywa się przez zmianę formy rodzajnika, że rodzajnik w obu tych językach stale towarzyszy rzeczownikom i t. d.

Taki postrzeżony i uświadomiony fakt językowy, np. postrzeżenie różnicy w użyciu obu rodzajników, winien być następnie sformułowany w sposób jaknajprostszy; sformułowanie to powtarza się niejednokrotnie dla lepszego zapamiętania.

W taki sposób formułuje się wszystkie mające wartość *praktyczną* tak zwane „*prawidła*“, np. *prawidło*, że rzeczowniki niemieckie rodzaju męskiego i nijakiego, kończące się w liczbie pojedynczej na *en, er, el*, nie otrzymują końcówki w liczbie mnogiej, gdy natomiast żeńskie na *e, el, er* mają końcówkę *n*, lub że rzeczowniki francuskie na *al* mają liczbę mnogą na *aux* i t. d. *Prawidła*, nie mające takiej wartości praktycznej, np. *prawidła*, dotyczące końcówki *e* i *er* w liczbie mnogiej rzeczowników męskich i nijakich języka niemieckiego, należy pominąć, a odnośne formy opamiętać tylko przez ciągłe ich powtarzanie.

Uświadomienie gramatyczne i sformułowanie *prawidła* posłuży niejednokrotnie myślącemu uczniowi do poprawnego wysłowienia się tam, gdzie niedoskonały jeszcze z konieczności automatyzm językowy go zawiedzie, oraz ułatwi mu tworzenie i stosowanie form analogicznych do poznanych. Taką samą usługę oddać może uczniowi syntetyczne zestawienie form poznanych uprzednio w zdaniach, np. zestawienie form deklinacyjnych rzeczownika w języku niemieckim, form czasownikowych we francuskim i t. d. Na ten pierwiastek refleksyjny, umiejętnie dla celów praktycznych zużytkowany, należy zwrócić uwagę przy nauczaniu języka obcego. Praktyka dowodzi, iż uczeń bezmyślny bezmyślnie powtórzy zapamiętaną formę, stosując ją błędnie, gdy przeciwnie pewne zastanowienie się cenne oddaje usługi zwłaszcza przy wystawianiu się w piśmie, gdzie jest czas do namysłu.

O odrębnym charakterze ćwiczeń gramatycznych w oddziale VII, gdzie mają one głównie na celu pogłębienie zrozumienia tekstu oraz wzbogacenie słownika, była mowa wyżej przy objaśnianiu czytanych tekstów. Przykłady takich ćwiczeń podaje program szczegółowy; rzeczą nauczyciela będzie umiejętnie stosowanie tych i innych w miarę potrzeby łącznie z lekturą.

Do posługiwania się słownikiem alfabetycznym, jako niezbędnym środkiem pomocniczym przy późniejszym czytaniu, należy ucznia przyzwyczajać od początku.

